

MIGRACIJE RADNE SNAGE SREDNJE HRVATSKE
POSAVINE

IVAN CRKVENČIĆ

Posavski prostor Hrvatske izdvaja se u tri dijela. Zapadno od Novske Posavina se otvorenim dolinama savskih pritoka proširuje u zavalu srednje Hrvatske, odnosno u Zagrebačku regiju, a istočno od Slav. Broda se postepeno otvara i prelazi u nizinu istočne Hrvatske, odnosno u Osječku regiju. Središnji je dio hrvatske Posavine, između Novske i Slav. Broda, naprotiv znatno sužen, jer se nalazi između planina oko Požeške kotline i bosanske Posavine s Prosarom i Motajicom.

Srednja hrvatska Posavina se, dakle, izgledom znatno razlikuje od susjednih posavskih područja na zapadu i istoku te predstavlja dosta specifičnu geografsku jedinicu.¹⁾

Po svom položaju kraj predstavlja središnji dio podunavsko-posavskog prometnog područja Jugoslavije, odnosno područja najjače jugoslavenske koncentracije stanovnika i aktivnosti. Kako osim toga upravo kroz Posavinu prolazi glavna željeznička i cestovna magistrala spomenutog prometnog područja (uz plovno značenje Save), to ona predstavlja i njegovu glavnu prometnu okosnicu.

Tempo društveno-ekonomskog razvoja kraja, međutim, zaostaje iza odgovarajućeg razvoja rubnih posavskih dijelova u prostoru Zagrebačke i Osječke regije. To je posljedica relativno mladog društvenog značenja kraja, pomanjkanja jače razvijenog regionalnog središta i dosta teških prirodnih uvjeta zbog podvodnosti kraja (što bi se jačom intervencijom društva moglo ukloniti).

Za ilustraciju zaostajanja razvoja kraja navodimo samo neke opće podatke. Na površini od oko 2416 km² živi 165 633 stanovnika (1961) ili 68,5 stanovnika na km², što je ispod republičkog (73,6) i jugoslavenskog (72,5) prosjeka. Na agrarno stanovništvo još uvijek otpada oko 64 posto, a u agrarnim naseljima živi čak 77 posto svega stanovništva kraja. S manje od 1/4 gradskog stanovništva kraj zaostaje za republičkim (30,8 posto) i jugoslavenskim (28,3 posto) prosjekom i spada među slabo industrijalizirane i urbanizirane pokrajine Hrvatske.

1) Za objašnjenje općih osobina kraja i njegovu diferenciranost vidi rad: M. Sić, Prilog poznavanju osobina i razvoja agrarnih naselja srednje Posavine u Hrvatskoj, Geografski glasnik, br. 27, str. 149—192, Zagreb 1965.

U ovom radu želim prikazati odraz poslijeratne društveno-ekono-
mske transformacije kraja na slijedeće elemente:

1. Stupanj razvijenosti migracije radne snage
2. Razvoj glavnih gravitacijskih centara radne snage
3. Tendencije suvremenog prostornog diferenciranja kraja

1. Stupanj razvijenosti migracije radne snage

Podaci tab. 1 nam pokazuju da na radnike i službenike otpada 16 posto svega ili 32 posto aktivnog stanovništva kraja, što znači da gotovo svaki treći aktivni stanovnik kraja ne radi u vlastitom gospodarstvu već živi od zarada u plaćenim zanimanjima. Prilike u pojedinim naseobenim zonama, međutim, znatno odudaraju od navedenog prosjeka za čitav kraj.²⁾

U naseljima uz Savu na radnike i službenike otpada 28 posto svega stanovništva odnosno čak 44 posto aktivnog stanovništva. To, dakle, gotovo svaki drugi zaposleni ne radi na vlastitom posjedu već u drugim zanimanjima. Po udjelu zaposlenih izvan vlastitih poljoprivrednih gospodarstava slijede naselja na kontaktu nizine i prigorja. Na njih, naime, u ovoj zoni otpada 20 posto, odnosno 40 posto aktivnog stanovništva. U ostalim naseobenim zonama je udio zaposlenih izvan vlastitih poljoprivrednih gospodarstava skoro dvostruko manji. Proizlazi da naselja uz Savu i u nizini uz prigorski kontakt imaju oko 80 posto svih zaposlenih izvan vlastitih poljoprivrednih gospodarstava ovog kraja, odnosno svih radnika i službenika.

Očito je da je raslojavanje stare agrarne strukture najjače zahvatilo naselja uz Savu i naselja nizine uz prigorski kontakt, a znatno manje naselja ostalih dviju zona. Budući da se navedena odstupanja ne mogu objasniti razlikama položaja pojedinih naseobnih zona prema prometnim magistralama, očito je da je stupanj raslojavanja uvjetovan lokalnim agrarnim mogućnostima, odnosno socijalno — ekonomskim prilikama pojedinih naseobnih zona.³⁾ Pogodnosti prometnog položaja dolaze do izražaja tek posredno, odnosno jačom koncentracijom neagrarnih radnih mjesta uz prigorski kontakt u nizini, koja ima najrazvijeniju prometnu mrežu. Raslojavanje je, naime, najjače zahvatilo naselja uz Savu, a upravo ta imaju najnepovoljniji položaj, jer su udaljena od prometnih

2) S obzirom na razlike prirodnih osobina, a i nekih društvenih obilježja, u posavskom se prostoru izdvajaju 4 naseobene zone: prisavska, uža posavska (u zoni »polja«), kontaktni dio nizine i prigorska zona (Psunja, Babje gore i Dilja).

3) Na osnovu podataka elaborata Posljedice i problemi uvjetovani izgradnjom »autoputa« kroz Posavinu, koji je Geografski institut PMF-a u Zagrebu izradio za Fond za naučni rad SRH, proizlazi da su u prisavskoj zoni odnosi između broja agrarnog stanovništva i agrarne baze najnepovoljniji, na što ukazuje i poljodjelska gustoća (broj agrarnog stanovništva na 1 km² poljodjelske površine) koja je upravo u ovoj zoni najveća (u katastarskoj općini Davor iznosi čak 248 stanovnika).

magistrala, ali su zato u njima najnepovoljniji uvjeti agrarnog privređivanja. To znači da raslojavanje ovdje nije bilo pogodovano prometnim prilikama, odnosno mogućnošću putovanja na rad na neagrarna radna mjesta, već da je ono bilo uzrokovano slabijim agrarnim prilikama ove zone, odnosno nužnošću da se u poljoprivredi prekobrojno stanovništvo negdje zaposli. Relativno jako raslojavanje stare agrarne strukture u nizini uz prigorski kontakt bilo je, naprotiv, manje uvjetovano lokalnim agrarnim prilikama, jer one ovdje nisu tako nepovoljne, već više mogućnošću zapošljavanja u neagrarnim zanimanjima, budući da je u ovoj zoni zbog njena najpovoljnijeg prometnog položaja došlo do najjače koncentracije neagrarnih radnih mjesta.

Može se očekivati da sve stanovništvo zaposleno izvan vlastitih poljoprivrednih gospodarstava neće raditi u mjestu stanovanja, već će znatan broj radne snage raditi u drugim mjestima. Struktura zaposlenih prema mjestu rada vrlo je značajan pokazatelj ne samo stupnja transformacije tradicionalne privrede već i mobilnosti stanovništva.

U mjestu stanovanja radilo je 46 posto svih radnika i službenika (tab. 1). To znači da je tek svaki drugi radnik ili službenik bio zaposlen u mjestu stanovanja, odnosno da nije morao dnevno ili privremeno putovati na rad. Druga polovina radnika i službenika radila je izvan mjesta stanovanja, i to veći dio (29 posto svih radnika i službenika) u drugim mjestima iste općine i (20 posto) u drugim općinama Hrvatske, a samo mali dio (5 posto) izvan Hrvatske.

I u pogledu radnih mjesta radnika i službenika postojala su između pojedinih naseobnih zona znatna odstupanja od navedenih prosjeka za čitav kraj i ta su odstupanja vrlo karakteristična.

U naseljima uz Savu u kojima na radnike i službenike otpada relativno najveći udio aktivnog stanovništva, najveći broj njih (61 posto) radi u mjestu stanovanja, što je znatno više od prosjeka za čitav kraj i relativno više nego u ostalim naseobnim zonama. Dok se visoki udio zaposlenih u neagrarnim zanimanjima ove zone objašnjava relativno malim mogućnostima agrarnog gospodarjenja, velik udio zaposlene radne snage (radnika i službenika) u mjestu stanovanja može se objasniti prometnom izoliranošću ove zone, odnosno njezinom udaljenošću i slabim prometnim vezama s glavnim prometnim magistralama u kontaktnom dijelu nizine i prigorja. Kako je, međutim, u prisavskoj zoni industrija slabije razvijena, očito je da radnici i namještenici ove zone uglavnom rade u neindustrijskim djelatnostima.

Kretanje radne snage iz prisavske u ostale naseobene zone kraja je očito slabo, odnosno slabije nego li je iz bilo koje druge naseobene zone ovog kraja. Očito je, međutim, da u toj zoni postoji višak radne snage, odnosno radna snaga koju poljoprivreda ne treba.

Po udjelu zaposlenih radnika i službenika u mjestu stanovanja slijede naselja uže posavske zone. U njima 42 posto svih radnika i

službenika radi u mjestu stanovanja, 32 posto u drugim mjestima iste općine, a čak 22 posto u drugim općinama Hrvatske. Približno su isti odnosi i u naseljima prigorske zone. Tu u mjestu stanovanja radi 41 posto radnika i službenika, 39 posto u drugim mjestima iste općine, a 17 posto u drugim općinama Hrvatske.

Veća orijentacija radne snage uže posavske nizine i prigorske zone na radna mjesta izvan mjesta stanovanja očito je posljedica njihovih relativno boljih prometnih veza, odnosno veće blizine glavnim prometnim magistralama i zoni veće koncentracije neagrarnih radnih mjesta.

Sasvim je drugačiji odnos radnih mjesta radnika i službenika naselja na kontaktu nizine i prigorja. Iako je u toj zoni najjača koncentracija neagrarnih radnih mjesta te bi se moglo očekivati da će glavnina radnika i službenika te zone raditi u mjestu stanovanja, ipak to nije slučaj.

U mjestu stanovanja radi tek 1/3 (32 posto) radnika i službenika te zone, što je znatno manje nego u bilo kojoj drugoj naseobenoj zoni kraja. Tek svaki treći radnik i službenik ove zone radi u mjestu stanovanja. Ostali su zaposleni van mjesta stanovanja, i to 39 posto u drugim mjestima iste općine, a 27 posto u drugim općinama Hrvatske. Izvan područja Hrvatske radi svega 2 posto radnika i službenika ove zone.

Možemo pretpostaviti da oni radnici i službenici koji rade u drugim mjestima iste općine, a znatan dio i onih koji rade u drugim općinama, uglavnom svaki dan putuju na rad. Iz toga proizlazi da je udio radne snage u dnevnoj migraciji u ovoj zoni veći od udjela radne snage koja radi u mjestu stanovanja. Po tome se ova zona bitno razlikuje od ostalih zona srednje hrvatske Posavine, jer u njima relativno najveći broj radnika i službenika radi u mjestu stanovanja.

Kako je u zoni najjače izražene dnevne migracije radne snage i najjača koncentracija neagrarnih radnih mjesta, to je očito jako izražena dnevna migracija manje uvjetovana pomanjkanjem radnih mjesta u mjestu stanovanja, a više je odraz veće mogućnosti kretanja stanovnika ove zone.

Iz navedenih podataka (tab. 1) o broju radnika i službenika po mjestu rada (1961) proizlazi, dakle, da je od 25 707 svih radnika i službenika tog kraja njih 11 726 (46 posto) radilo u mjestu stanovanja, 7 415 (29 posto) u drugom mjestu iste općine, 5 140 (20 posto) u nekoj drugoj općini Hrvatske, a 1 426 (5 posto) u krajevima izvan Hrvatske.

Navedene vrijednosti ukazuju, međutim, tek na stupanj raslojavanja stare agrarne strukture a ne i na stvarni broj dnevnih migranata. Sigurno je samo to da je većina radnika i službenika s radom u drugim mjestima općine stanovanja većinom uključena u dnevnu migraciju, a vjerojatno i znatan dio onih koji rade u mjestima izvan općine stanovanja. Radnici i službenici s radom u krajevima izvan Hrvatske očito nisu uključeni u dnevnu migraciju.

Zbog nedostatka statističkih podataka u iznosu dnevnih migranata izvršili smo vlastitu anketu (1961) o dnevnoj migraciji većih naselja našeg kraja. Kod obrade podataka izdvojili smo, međutim, samo ona naselja koja su primala više radne snage nego su istovremeno davala svoju radnu snagu drugim mjestima. Dobivene vrijednosti smo prikazali u tab. 2. i 3. i sl. 1.

2. Gravitacijski centri radne snage

Iz podataka tab. 2. i 3. vidi se da se u našem kraju ističu samo četiri mjesta koja su primala više radne snage nego su je istovremeno davala drugim mjestima. To su Novska, Okučani, Nova Gradiška i Slav. Brod. Samo navedena naselja primala su u toku anketiranja 6 471 dnevnih migranata. Pored navedenih mjesta značajni primaoci radne snage bila su još slijedeća naselja: Staro Petrovo Selo (95), Nova Kapela (80), Ratkovića (70) i Jasenovac (70), a manje i neka druga mjesta. To znači da je stvarni broj radne snage u dnevnoj migraciji u našem kraju bio veći od navedenog broja (6 471) i da je približno mogao odgovarati broju radne snage (7 415) s radom u drugim mjestima općine stanovanja. Sva ta naselja, osim navedenih četiri, istovremeno su drugim mjestima davala veći broj radne snage nego što su primala pa ih u radu nismo analizirali, jer nemaju karakter gravitacijskih centara radne snage.

Kao gravitacijski centri kretanja radne snage ističu se, dakle, samo četiri navedena naselja. Iz tab. 2. vidi da su ta naselja glavninu dnevnih migranata primila iz naselja općina, kojima su navedeni gravitacijski centri ujedno i njihova općinska središta. Naselja istih općina, iz kojih su i navedeni centri, dala su 4 081 radnika i službenika (64 posto), a naselja iz drugih općina ovog kraja 2 209 radnika i službenika (33 posto), dok je izvan našeg kraja poticalo svega 3 posto dnevnih migranata.

Pojedina gravitacijska središta radne snage međusobno su se znatno razlikovala po ukupnom broju dnevnih migranata i po udjelu dnevnih migranata koje su primala iz naselja svoje općine, odnosno iz drugih općina našeg kraja i iz ostalih područja. Razumljivo je zbog toga da su se znatno razlikovala i njihova gravitacijska područja radne snage.

Novska je 72 posto svih dnevnih migranata primala iz 16 naselja svoje općine, dok je manji ostatak dolazio iz drugih općina našeg kraja (18 posto), a relativno znatan broj (10 posto) iz susjednih mjesta našeg kraja. Novskoj su radnu snagu uglavnom davala naselja bivših općina: Okučani i Jasenovac, a manje i naselja bivših općina Nova Gradiška i Staro Petrovo Selo. Izvan našeg kraja Novska je dobivala radnu snagu iz naselja bivših općina Pakrac, Ivanić Grad, Banova Jaruga, Kutina i Popovača. Gravitacijsko područje radne snage Novske, zahvaćalo je, dakle, uglavnom zapadni dio hrvatske Posavine kao i dijelove susjednog prostora u zavali srednje Hrvatske uz cestu i željezničku prugu prema Zagrebu.

Okučani su čak 94 posto dnevnih migranata dobivali iz 26 naselja svoje općine, samo 5 posto iz 14 naselja ostalih općina našeg kraja, a tek 1 posto iz drugih krajeva. Od drugih općina našeg kraja Okučanima su radnu

snagu uglavnom davala naselja bivše općine Nova Gradiška, Jasenovac, Novska i Nova Kapela. Gravitacijsko područje radne snage Okučana je manje od gravitacijskog područja radne snage Novske i uglavnom je ograničeno na prigorski i posavski prostor uz Psunj.

Nova Gradiška je 72 posto dnevnih migranata primala iz 27 naselja svoje općine, 26 posto iz 63 naselja ostalih općina kraja, a samo 2 posto iz 26 naselja izvan našeg kraja. Kod toga je iz našeg kraja radnu snagu davalo 11 naselja općine Slav. Brod i 13 naselja općine Novska. Izvan našeg kraja Nova Gradiška je dobivala radnu snagu i iz 11 naselja bivše općine Slav. Požega, dakle, iz Požeške kotline. Gravitacijsko područje radne snage Nove Gradiške je dosta karakteristično. Sastoji se, naime, iz dosta prostrane okolice s proširenjem u Požešku kotlinu, a prima dosta radne snage i iz drugih dijelova srednje hrvatske Posavine, uključujući njen krajnji zapadni (općina Novska) i krajnji istočni (općina Slav. Brod) dio.

Slavonski Brod je samo 51 posto svojih dnevnih migranata primio iz svoje općine, dakle manje nego koji od ostalih gravitacijskih centara radne snage. Čak 46 posto svih dnevnih migranata Slav. Brod. je primio iz 75 naselja ostalih općina našeg kraja, dok je 3 posto dnevnih migranata dolazilo iz naselja izvan našeg kraja. Kod toga je Slav. Brod od drugih općina našeg kraja najveći broj dnevnih migranata dobio iz naselja općina Nova Gradiška, a nešto čak i iz naselja općine Novska. Glavninu radne snage izvan našeg kraja Slav. Brod je dobivao iz naselja općine Slav. Požega i Đakovo. Gravitacijsko područje radne snage Slav. Broda obuhvaćalo je, dakle, gotovo čitavu istočnu polovicu srednje hrvatske Posavine, dio Požeške kotline i lesni ravnjak oko Đakova.

Iz navedenih podataka je vidljivo da su oni gravitacijski centri radne snage, koji su primali relativno manji broj dnevnih migranata (Novska, Okučani i Nova Gradiška) glavninu te radne snage (s više od 3/4) primali iz svoje neposredne okolice, odnosno svoje općine, a ostatak uglavnom iz naselja drugih općina našeg kraja. Broj radnika i službenika sa stanom izvan našeg kraja bio je kod njih relativno malen. Izdvajao se Slav. Brod koji ima razvijeniju privredu i složenije funkcije pa potrebnu radnu snagu ne može regrutirati samo iz neposrednog zaleđa, odnosno iz naselja svoje općine, već je dobiva iz okolnih područja. Interesantno je, dalje, da je izvjestan broj radne snage dolazio iz dosta udaljenijih područja. Tako je Slav. Brod primao dosta radnika i službenika čak iz općine Nova Gradiška, a ova opet iz naselja općine Slav. Brod. Značajno je, dalje, da je glavnina naselja, iz kojih su navedeni gravitacijski centri radnu snagu primali, davala relativno mali broj radnika i službenika. Svi gravitacijski centri radne snage primili su, naime, iz 50 posto i nešto više naselja svega do 5 radnika i službenika. Broj naselja koja su davala više od 50 radnika i službenika bio je vrlo malen i ta su uglavnom iz neposredne okolice gravitacijskih centara.

Novska je primala 51 do 100 dnevnih migranata samo iz 4 naselja (Stari Grabrovec, Paklenica, Bročice, Brestača), a više od 100 dnevnih migranata nije Novskoj davalo ni jedno naselje. Okučani su 51 do 100 dnevnih migranata primali samo iz jednog naselja (Bodegraji), a 101 do 200 iz dva naselja (Okučanski Dubovec, Gornji Bogičevci). Više od 200 dnevnih migranata Okučani nisu primali niti od jednog naselja. Nova Gradiška je 51 do 100 dnevnih migranata primala iz tri naselja (Mašić, Dragalić, Adamovci), 101 do 200 iz četiri naselja (Rešetari, Prvča, Ljupina, Kovačevac), a više od 200 dnevnih migranata samo iz jednog naselja (Cernik — 441). Više dnevnih migranata davao je veći broj naselja samo iz neposredne okolice Slav. Broda, i to 51 —

Tab. 3. DNEVNI MIGRANTI S MJESTOM RADA U 4 GLAVNA CENTRA
KRAJA

(samo iz pojedinih naseobenih zona našeg kraja)

Table 3 The daily commuters to the four chief places of employment (only from individual residential zones of our region)

	Broj sela po naseobenim zonama iz kojih radna snaga dolazi				Broj radne snage po naseobenim zonama					
	Ukupno naselja	Naselja uz Savu	Naselja posavske nizine	Naselja na dotru prigorja i nizine	Naselja u prigorju	Ukupno naselja	Naselja uz Savu	Naselja posavske nizine	Naselja na dotru prigorja i nizine	Naselja u prigorju
Novska	42	3 7%	7 17%	20 48%	12 29%	427	22 5%	40 9%	329 77%	36 8%
Okučani	37	5 14%	7 19%	14 38%	11 30%	543	7 1%	166 31%	310 57%	60 11%
Nova Gradiška	83	7 8%	20 24%	36 43%	20 24%	1 869	45 2%	462 25%	802 43%	560 30%
Slavonski Brod	91	14 15%	30 33%	28 31%	19 21%	2 940	324 11%	1 203 41%	1 266 43%	147 5%
Ukupno	253	29 11%	64 25%	98 39%	62 25%	5 779	398 7%	1 871 32%	2 707 47%	803 14%

100 dnevnih migranta čak 11 naselja (Batrina, Vrbova, Garčin, Staro Topolje, Trnjani, Zadubravlje, Gornji Andrijevi, Lužani, Oriovac, Donja Vrba, Vranič), 101 — 200 4 naselja (Brodski Stupnik, Bukovlje Podvinsko, Gramučnik, Rušćica), a od 201 — 500 također 4 naselja (Donji Andrijevi, Brodski Varoš, Sibinj, Slobodnica).

Iz toga se vidi da su gravitacijska područja radne snage s iznosom više od 50 dnevnih migranata po naselju kod Novske, Okučana i Nove Gradiške vrlo uska, odnosno da je takvo gravitacijsko područje jedino prostranije oko Slav. Broda.

Vrlo je značajno da je udio dnevnih migranata iz pojedinih naseobenh zona bio vrlo nejednak, što ukazuje na prostorno diferenciranje stupnja razvijenosti dnevne migracije radnih snaga našeg kraja.

Iz podataka tab. 3. proizlazi, naime, da je u dnevne migracije bio uključen relativno najveći broj naselja (39 posto) nizine uz prigorski kontakt i da su ta naselja dala gotovo polovinu (47 posto) svih migranata kraja. Po udjelu naselja koja daju dnevne migrante slijede naselja prigorja i uže posavske nizine (po 25 posto), ali su naselja uže posavske nizine dala relativno znatno veći broj (32 posto) dnevnih migranata od prigorskih naselja (14 posto). Najslabije su u dnevnim migracijama bila zastupljena prisavska naselja (11 posto) koja su dala i relativno najmanji broj dnevnih migranata (7 posto).

Očito je da su navedene razlike u udjelu dnevnih migranata pojedinih naseobenh zona posljedica njihovog nejednakog prometnog položaja, odnosno veza sa centrima koji primaju glavninu radne snage. To naročito vrijedi za prometno izolirana prisavska naselja, a manje i za prigorska naselja. Iz navedenog se može zaključiti da će prisavska i prigorska naselja imati iste mogućnosti kretanja radne snage kao i nizina uz prigorski kontakt tek onda kad se prometno bolje povežu uz navedenu kontaktnu zonu gdje je i glavna koncentracija radnih mjesta za radnike i službenike.

3. Tendencija suvremenog prostornog diferenciranja kraja

Iz dosadašnjeg prikaza možemo zaključiti da se kretanje radne snage više vrši longitudinalno nego transverzalno, odnosno da se ono u jačoj mjeri vrši unutar bolje položene naseobene zone nizine uz prigorski kontakt nego li između te zone i prometno slabije položeni ostalih zona kraja. Takva orijentacija kretanja radne snage posljedica je prostornog diferenciranja kraja u zone pravca istok-zapad, a do kojeg je došlo uglavnom pod utjecajem željeznice, jer je ona pogodovala okupljanju stanovnika i funkcija u svoju blizinu, odnosno u dio nizine uz prigorski kontakt. Zbog toga su se u toj zoni i razvila sva četiri navedena gravitacijska središta dnevne migracije radne snage. Smatram da je iznos dnevnih migranata u pojedina centralna naselja najvažniji pokazatelj njihove gospodarske važnosti i snage centraliteta zbog čega se dnevne migracije mogu uzeti kao kriterij i za određivanje važnosti cen-

tralnih naselja. Iz pethodnog izlaganja i iz podataka tab. 2. vidi se da su najjača gravitacijska središta radne snage u našem kraju Slav. Brod i Nova Gradiška, pa onda Novska i Okučani, a to su ona naselja koja su (osim Okučana) najnovijom administrativnom teritorijalnom podjelom preostala kao općinska središta. Glavni gravitacijski centri radne snage postali su, dakle, i upravna središta za širi općinski teritorij, što im omogućava i jače »okupljanje« u okviru svojih gravitacijskih područja. Izgradnjom »autoputa« željeznica prestaje biti faktor »okupljanja« u užu zonu uz željezničku prugu, a time i faktor diferenciranja kraja u longitudinalnoj orijentaciji. Cestovni, naime, promet omogućava dispergirajući razmještaj stanovništva i funkcija, a time i ravnomjerniji razvoj kraja što je već došlo do izražaja, iako u početnim razmjerima, u kretanju radne snage. Zbog toga smatram da formiranje spomenuta 4 gravitacijska središta radne snage i njihovih gravitacijskih područja predstavlja početak novog vida prostorne diferencijacije kraja u kojem bi nestala štetna zonalna diferenciranost i stvorili se gospodarski i društveno jače povezani segmenti s centrima u kontaktnoj zoni nizine i prigorja, odnosno uz spomenute glavne gravitacijske centre kretanja radne snage.

Na potrebu navedene orijentacije prostornog diferenciranja kraja ukazuje i dosadašnji razvoj, odnosno kretanje broja stanovnika većih naselja od sredine 19. st.

Prema popisu stanovništva 1961. g. u našem kraju bilo je 8 naselja s preko 2 000 stanovnika, od čega je jedno imalo blizu 30 000, jedno blizu 10 000, a jedno oko 4 000 stanovnika, dok su ostala imala između 2 000 — 3 000 stanovnika (tab. 4). Veća naselja našeg kraja su se brojem stanovništva dosta razlikovala.

Značajno je, međutim, da su u predželjezničko razdoblje, dakle, prije procesa okupljanja stanovništva i funkcija uz željezničku prugu, odnosno uz dio nizine prema prigorjima, sva veća mjesta imala podjednak broj stanovnika, odnosno uglavnom između 1 000 i 2 000 st. I sam Slav. Brod nije se bitno izdvajao, jer je 1857. g. imao tek nešto preko 3 000 st. Godine 1857. nije, dakle, bilo znatnijih razlika u broju stanovnika, većih naselja niti se tada osjećala tendencija koncentracije većih naselja u nizinsku zonu uz prigorja. Te su godine, naprotiv, prisavska naselja bila relativno veća i samo su neka od njih već tada imala preko 2 000 st. Te je, naime, godine u našem kraju bilo 12 naselja sa 1 000 do 2 000 st. od kojih je u prisavskoj zoni bilo 6 (Krapje, Jasenovac, Orubica, Dvor, Slav. Kobaš i Slav. Brod). Međutim, osim Slav. Broda i donekle Davora, sva su ta mjesta naknadno u razvoju zaostala i niti jedno nije naraslo do 2 000 st. Neka su, naprotiv, izgubila dio stanovništva koji su imala 1857. g. Krapje je od 1857 — 1961. g. palo od 1 316 na 617 stanovnika, Jasenovac od 2 086 na 1 487 st. a Slav. Kobaš od 1 879 na 1 851 st. Jedino je Orubica nešto povećala broj stanovništva (od 1 376 na 1 429).

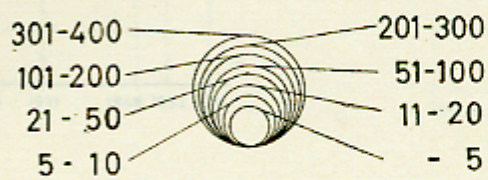
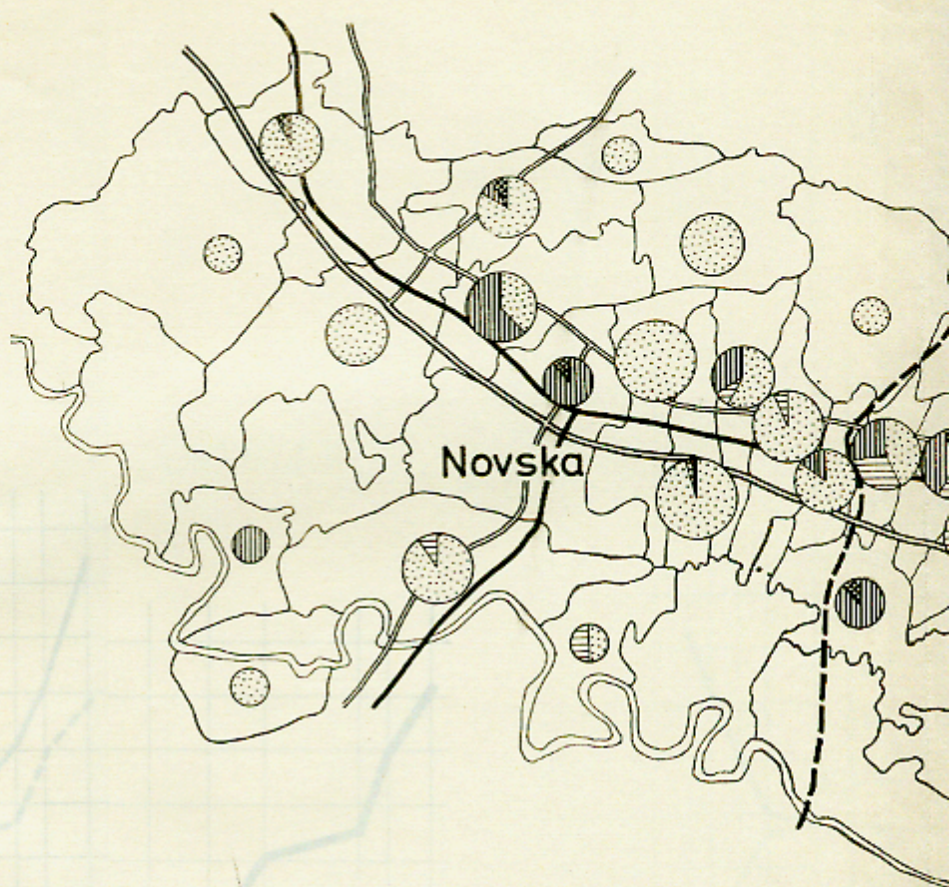
Navedene prilike u veličini i prostornom rasporedu većih naselja našeg kraja sredinom 19. st. odgovaraju tadašnjim prometnim

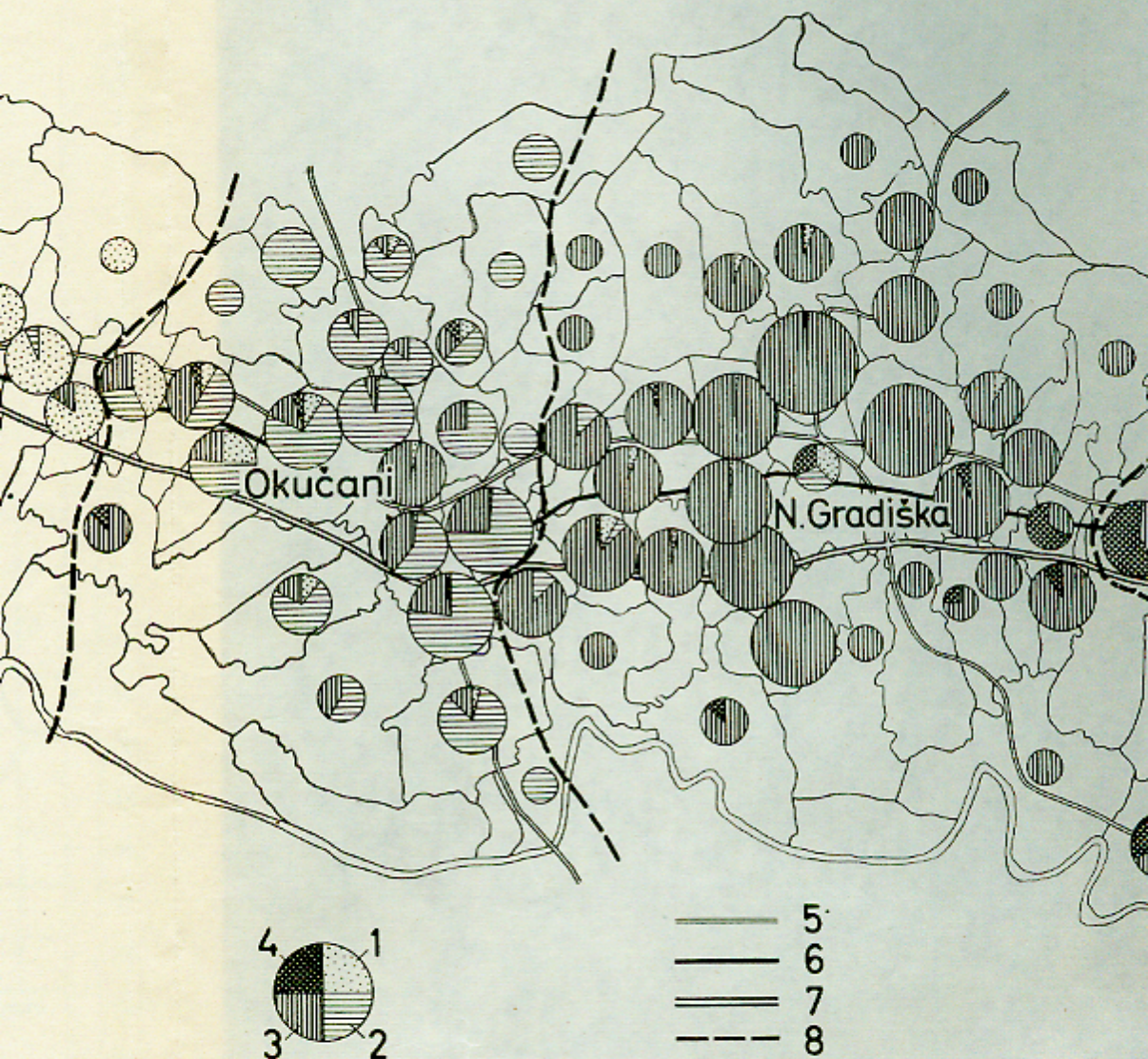
Tab. 4. NASELJA S VIŠE OD 2 000 STANOVNIKA 1961. GOD. UKLJUČUJUĆI I JASENOVAC KOJI JE PREKO 2 000 STANOVNIKA IMAO 1857. GODINE*

Table 4 Settlements with over 2000 inhabitants in 1961, including Jasenovac, which had over 2000 inhabitants in 1857.

	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1857 — 1961.
Cernik	1 410	1 736 +23	1 679 -3,3	1 649 -1,8	2 108 +27,8	2 212 +0,1	1 713 -19,9	1 907 +11,3	2 131 +11,8	2 155 +0,1	2 252 +14,5	+ 59,7
Davor	1 478	1 471 -0,1	1 299 -12,7	1 488 +14,5	1 610 +8,1	1 779 +10,4	1 687 -5,2	1 928 +14,2	2 297 +19,1	2 326 +1,2	2 302 -1,1	+ 55,7
Donji Andrijevci	1 428	1 435 +0,4	1 320 -8,1	1 410 +6,8	1 458 +3,4	1 407 -3,5	1 427 +1,4	2 228 +56,1	2 206 +16,9	2 647 +1,5	2 912 +10,0	+ 103,9
Jasenovac	2 086	2 355 +12,8	2 468 +4,7	2 410 -2,4	2 330 -3,4	2 365 +1,5	2 176 -8,0	2 278 +4,6	1 394 -39,9	1 486 +6,5	1 487 +0,04	- 29,8
Nova Gradiška	1 852	2 529 +36,5	3 000 +18,6	3 045 +1,5	3 592 +15,0	4 275 +19,0	4 279 0	4 905 +14,6	6 340 +29,2	7 548 +19,0	9 229 +22,2	+ 398,3
Novska	1 037	1 132 +9,1	1 054 -6,9	1 352 +28,2	1 728 +27,8	1 951 +12,9	1 886 -3,4	2 797 +48,3	2 972 +6,2	3 504 +17,9	3 844 +9,7	+ 270,6
Rešetari	771	824 +6,8	801 -2,8	1 072 +33,8	1 241 +15,7	1 580 +27,3	1 466 -7,3	1 635 +11,5	1 993 +21,8	2 104 +5,5	2 288 +18,7	+ 196,7
Slavonski Brod	3 118	4 012 +28,6	5 666 +38,1	5 784 +2,0	8 476 +46,5	11 740 +39,6	12 309 +4,8	17 473 +41,9	18 607 +6,4	21 958 +18,0	28 810 +31,2	+ 823,9
Staro Petrovo Selo	1 167	1 134 -2,9	1 117 -1,5	1 671 +48,5	1 669 -0,2	2 088 +25,1	1 980 -5,2	2 292 +15,7	2 298 +0,2	2 382 +3,6	2 309 -3,1	+ 97,8
Sva naselja	14 347	16 628 +15,8	18 408 +10,6	19 881 +8,0	24 212 +21,7	29 297 +21,0	28 923 -1,3	37 443 +29,4	40 638 +8,5	48 710 +19,8	55 435 +13,8	+ 286,3

Pror.: Stanovništvo 1857—1961, Zavod za statistiku SRH, Zagreb 1964.

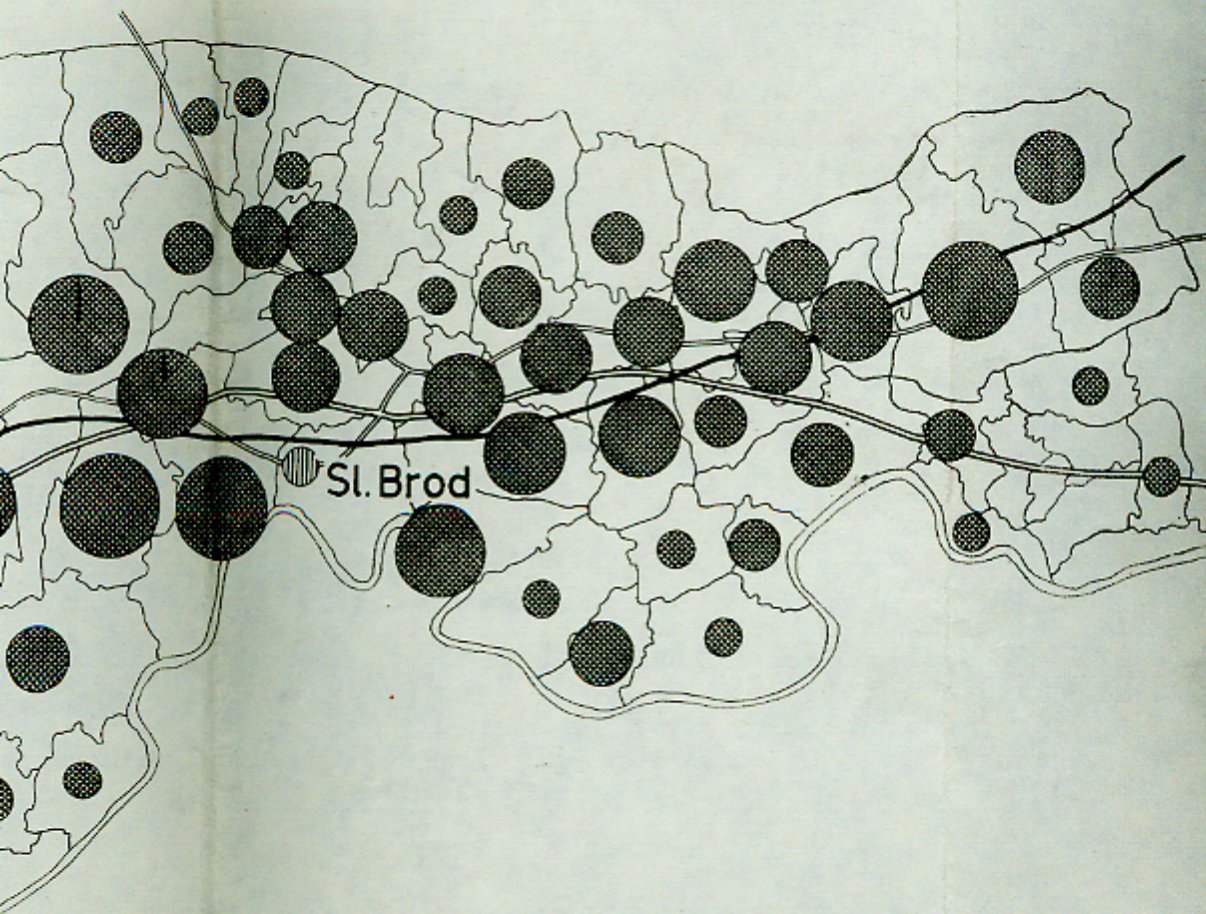
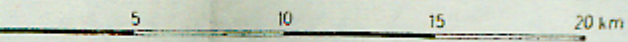

Sl. 1. Dnevne migracije radne snage 1961. g. 1 — dnevni migranti Novske; 2 — dnevni migranti Okučana; 3 — dnevni migranti Nove Gradiške, 4 — dnevni migranti Slavonskog Broda (krugovi naselja su proporcionalni broju radne snage koja dnevno putuje na rad u 4 spomenuta centra), 5 — stara »krajliška« cesta, 6 — željeznica, 7 — suvremena cesta (»autoput«), 8 — približne granice gravitacijskih područja četiri navedena glavna centra primanja dnevnih migranata.

Novska; 2 —
 4 — dnevni
 borju radne
 «krajiska»
 žne granice
 dnevnih mi-

Fig. 1 Daily commuting of the labour force in 1961. (1) commuters from Novska, (2) commuters from Okučani, (3) commuters from Nova Gradiška, (4) commuters from Slavonski Brod (The size of the circles indicating settlements corresponds to the number of the labour force which commutes to the four chief centres of employment. (5) the old «borders» of the region, (6) railway, (7) the new («motor») road, (8) approximate borders of the region from which the labour force commutes to the four chief places of employment.

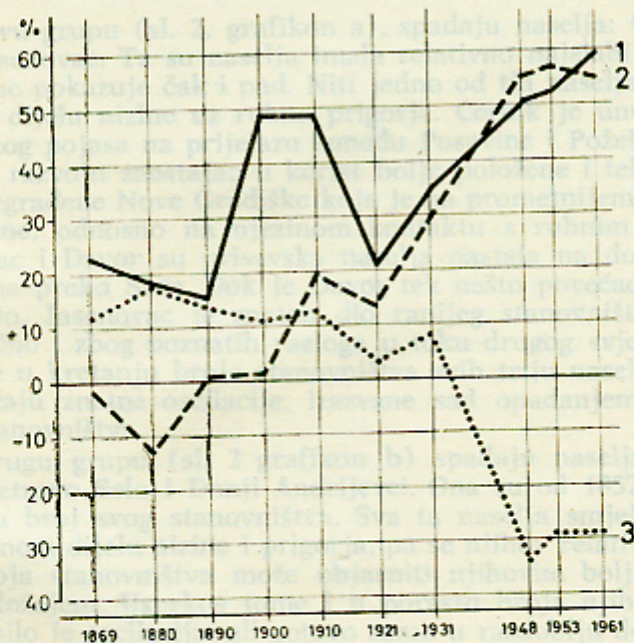
(1) commuters from
from Nova Gradiška,
circles indicating the
force which daily com-
the old «border» road,
the borders of the terri-
four chief places of

prilika za razvoj, odnosno većem društvenom značenju privredne zone u predjeljezničko razdoblje. Tek je naknadno, odnosno sa izgradnjom željeznice i njome izazvanog procesa okupljanja došlo do daljnjeg razvoja i novog prostornog rasporeda većih naselja. U ovom novom razvoju jače su se, naime, razvila naselja blizu željezničke pruge, odnosno na prelazu između u ravnina prigrada, dok su privredna naselja razvojem zaostala.

Na diferenciran razvoj naselja od 1857. g. ukazuje nam analiza kretanja broja stanovnika navedenih 9 naselja (tab. 4, sl. 2), koja su 1961. g. imala 2 000 i više stanovnika, uključujući i Jasenovac, koji je više od 2 000 stanovnika imao 1857. g.

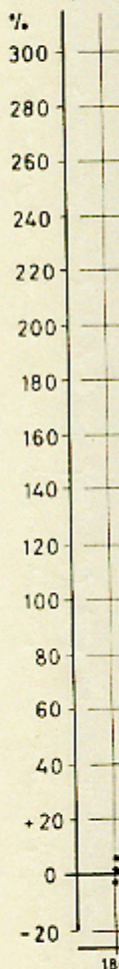
Navedena tab. 4 i grafikon o nj na sl. 2. nam pokazuju da je ukupan broj stanovnika navedenih naselja od 1857. g. porastao za gotovo 3 puta (286,3 posto), ali da se o porastu broja iug stanovništva mogu govoriti samo naselja Cernik i Davor. Od 1857. do 1930. g. ukupno stanovništvo navedenih naselja konstantno je raslo. Otada do 1948. g. stanovništvo navedenih naselja opazaju se oscilacije, a naknadno stanovništvo navedenih naselja raste istim tempom. Mogu se izdvojiti 4 grupe naselja različita tempa porasta njihovog stanovništva.

- 1 CERNIK
- 2 DAVOR
- 3 JASENOVAC

Još bolje daju do znanja pogodnosti boljeg prometnog položaja u porastu broja stanovnika Novske, Nove Gradiške i Slav. Breda. Sva ta tri naselja su, naime, na kontaktnom dijelu razine i prigorja, dakle, neposredno na željezničku prugu. Pored pogodnog utjecaja same željeznice na porast broja stanovništva navedenih naselja utjecalo su i druge pogodnosti prometnog položaja.

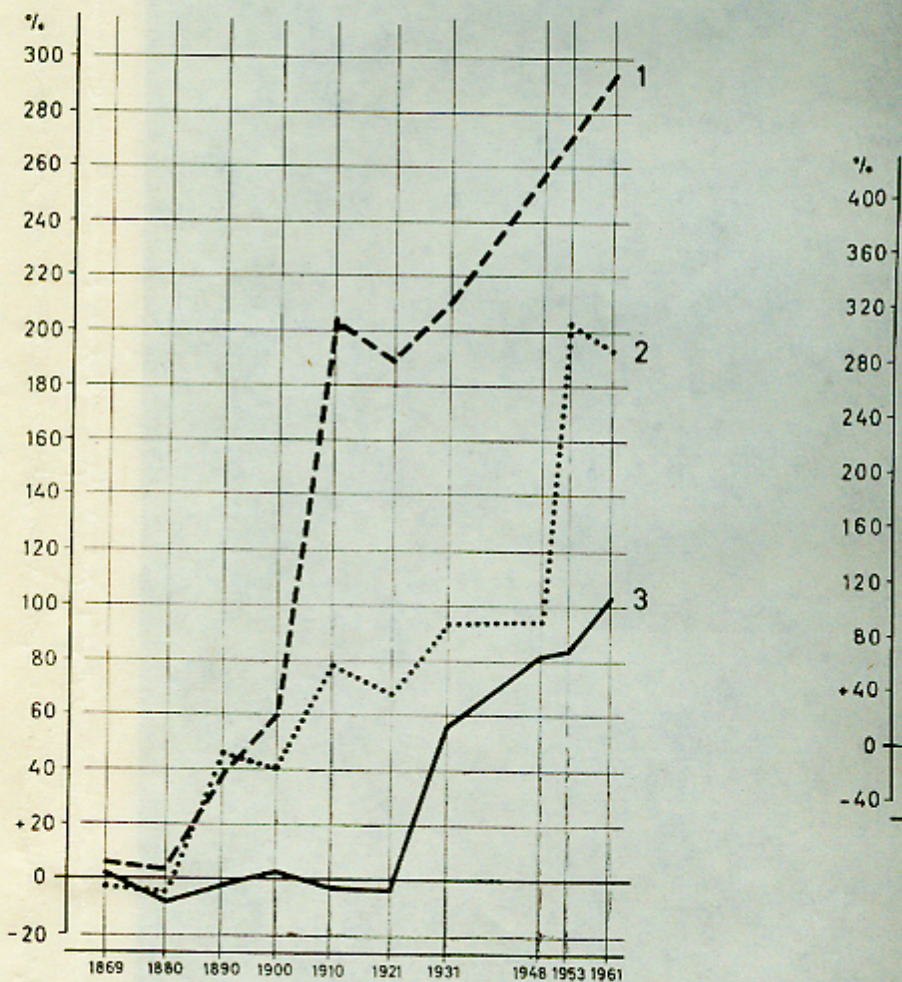
(b)

1
2
3

181

b**c**

- 1 REŠETARI
- 2 STARO PETROVO SELO
- 3 DONJI ANDRIJEVCI

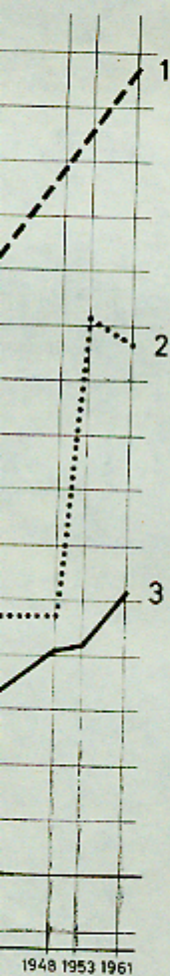

Sl. 2. Kretanje broja stanovnika naselja s preko 2000 stan

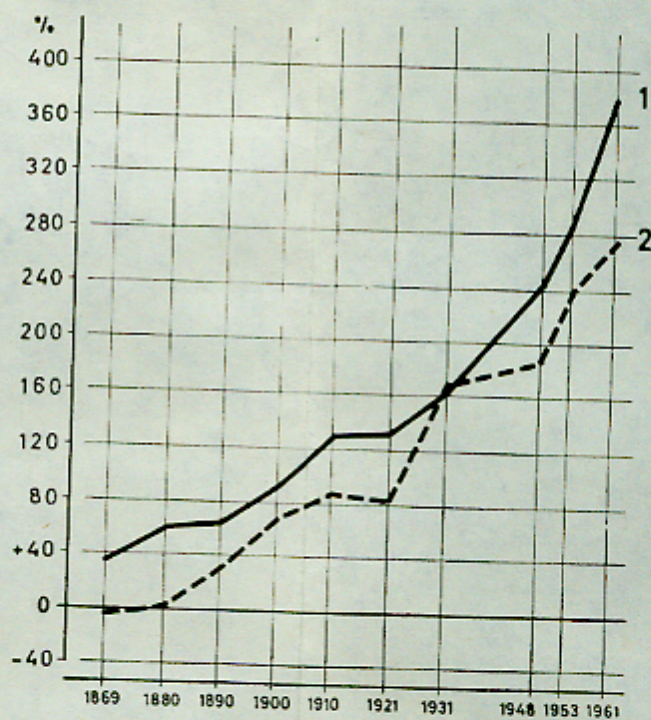

(C)

ELO

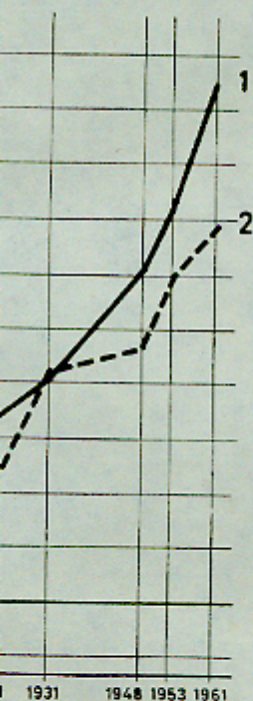
1 NOVA GRADIŠKA
2 NOVSKA

stanovnika naselja s preko 2000 stanovnika, prema tab. 4

Fig. 2 Changes in the population inhabitants according to Table 4.

d

SLAVONSKI BROD

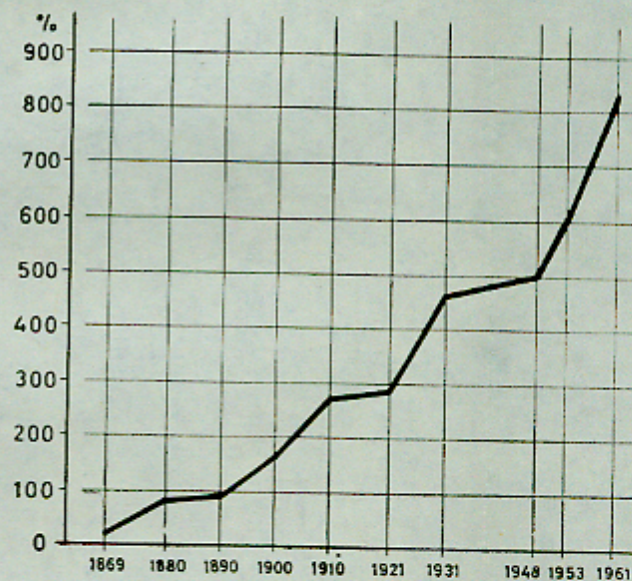
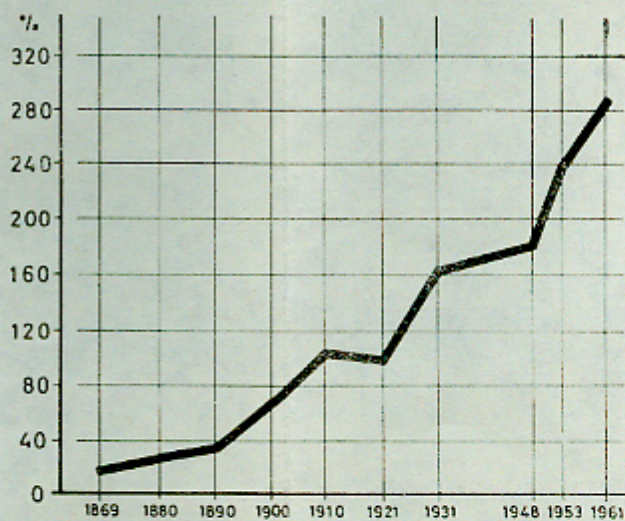
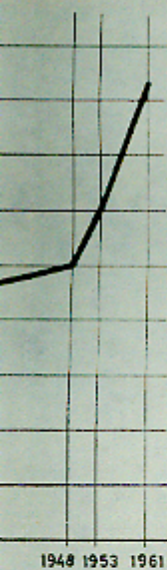

Fig. 2 Changes in the population numbers of the places with over 2000 inhabitants according to Table 4.

e

UKUPNO

prilikama kraja, odnosno većem društvenom značenju prisavske zone u predželjezničko razdoblje. Tek je naknadno, odnosno sa izgradnjom željeznice i njome izazvanog procesa okupljanja došlo do diferenciranog razvoja i novog prostornog rasporeda većih naselja. U toku tog novog razvoja jače su se, naime, razvila naselja blizu željezničke pruge, odnosno na prelazu nizine u rubna prigorja, dok su prisavska naselja razvojem zaostala.

Na diferenciran razvoj naselja od 1857. g. ukazuje nam analiza kretanja broja stanovnika navedenih 9 naselja (tab. 4, sl. 2), koja su 1961. g. imala 2 000 i više stanovnika, uključujući i Jasenovac, koji je više od 2 000 stanovnika imao 1857. g.

Navedena tab. 4. i grafikon e) na sl. 2. nam pokazuju da je ukupan broj stanovnika navedenih naselja od 1857. g. porastao za gotovo 3 puta (286,3 posto), ali da se u porastu broja tog stanovništva mogu izdvojiti određena razdoblja. Od 1857. do 1910. g. ukupno stanovništvo navedenih naselja konstantno je raslo. Otada do 1948. g. u porastu broja stanovništva opažaju se oscilacije, a naknadno stalan i dosta brzi porast. Unutar 9 navedenih naselja broj stanovnika nije, međutim, rastao istim tempom. Mogu se izdvojiti 4 grupe naselja različita tempa porasta njihova stanovništva.

U prvu grupu (sl. 2, grafikon a), spadaju naselja: Cernik, Davor i Jasenovac. Ta su naselja imala relativno najslabiji porast, a Jasenovac pokazuje čak i pad. Niti jedno od tih naselja nije smješteno u dijelu nizine uz rubna prigorja. Cernik je unutar samog prigrorskog pojasa na prijelazu između Posavine i Požeške kotline. On je u razvoju zaostajao u korist bolje položene i tek sredinom 18. st. izgrađene Nove Gradiške koja je na prometnijem dijelu savske nizine, odnosno na njezinom kontaktu s rubnim prigorjem. Jasenovac i Davor su prisavska naselja nastala na dosta važnim prelazima preko Save. Dok je Davor tek nešto povećao svoje stanovništvo, Jasenovac je znatan dio ranijeg stanovništva izgubio, djelomično i zbog poznatih razloga u toku drugog svjetskog rata. Inače se u kretanju broja stanovništva svih triju naselja ove grupe opažaju znatne oscilacije, izazvane sad opadanjem sad porastom stanovništva.

U drugu grupu (sl. 2 grafikon b) spadaju naselja: Rešetari, Staro Petrovo Selo i Donji Andrijevi. Ona su od 1857. g. znatno povećala broj svog stanovništva. Sva ta naselja smještena su na kontaktnom dijelu nizine i prigorja, pa se njihov relativno jači porast broja stanovništva može objasniti njihovim boljim prometnim položajem. Usprkos tome i u porastu broja njihova stanovništva bilo je oscilacija, ali gotovo samo u razdoblju do 1921. god.

Još bolje dolaze do izražaja pogodnosti boljeg prometnog položaja u porastu broja stanovnika Novske, Nove Gradiške i Slav. Broda. Sva ta tri naselja su, naime, na kontaktnom dijelu nizine i prigorja, dakle, neposredno uz željezničku prugu. Pored pogodnog utjecaja same željeznice na porast broja stanovništva navedenih naselja utjecale su i druge pogodnosti prometnog položaja.

Novska i Slav. Brod su rubna naselja našeg kraja. Prvo je smješteno na zapadnom, a drugo na istočnom rubu kraja, i to na vrlo važnim križićima putova sa susjednim područjima. U Novskoj se spaja južna i sjeverna posavska željeznica, a Slav. Brod je sve do izgradnje pruge normalnog kolosijeka dolinom Bosne bio križište posavske željeznice normalnog kolosijeka i bosanske uskotračne željeznice. Novska su »zapadna« a Slav. Brod »istočna vrata« srednje hrvatske Posavine. Nova Gradiška je relativno najcentralnije položeno veće naselje našeg kraja, a kod nje se osim toga posavskim prometnim pravcima suvremenom cestom veže i Požeška kotlina, što pojačava značenje prometnog položaja Nove Gradiške.

Zbog navedenih prednosti položaja u samoj nizini, odnosno na njezinom prijelazu u rubna prigorja i pogodnosti njihova križišna položaja, navedena tri naselja su se razvila kao značajnija regionalna središta, što je došlo do izražaja i u njihovoj privlačnoj snazi dnevnih migranata i značaju općinskih središta. Razumljivo je zbog toga što su ta naselja povećala broj svog stanovništva i to znatno više od ostalih naselja centralnog značenja. Kod toga je u skladu s prednostima prometnog položaja došlo do različita povećanja broja stanovništva.

Po tempu povećanja broja stanovništva Novska i Nova Gradiška spadaju u treću grupu naselja (sl. 2, grafikon c). Novska je, naime, od 1857. povećala broj svog stanovništva za 270 posto, a Nova Gradiška za 398 posto. Iako je kod ovih naselja porast broja stanovnika bio relativno ravnomjerniji nego kod naselja prve grupe, ipak se i kod njih mogu izdvojiti dva razdoblja različita tempa. Slav. Brod se po tempu porasta broja stanovnika bitno razlikuje od svih ostalih spomenutih naselja. Broj stanovnika se ovdje povećao za gotovo 9 puta. Kod toga, za razliku od svih ostalih spomenutih naselja centralnog značaja, ovdje je porast bio stalan bez povremenog opadanja broja stanovnika. To ukazuje da su jedino kod Slav. Broda u svim razdobljima postojali pogodni faktori za kontinuirani porast broja stanovništva. Zbog toga smo Slav. Brod i izdvojili u posebnu grupu (sl. 2, grafikon d).

Iz navedenog prikaza porasta broja stanovništva i prostorne diferencijacije većih naselja vidljivo je da su u toku zadnjih 100 godina razvoja prisavska naselja izgubila važnost u korist naselja na kontaktu nizine i prigorja i da su se tu svojom važnošću postepeno evolucijom izdvojila tri spomenuta najpogodnije smještena centra. Ti su centri glavni primaoci radne snage i središta općina pa su se oko njih postepeno razvila i gravitacijska područja koja trebaju predstavljati novi vid prostorne diferencije kraja.

Summary

LABOUR FORCE COMMUTING IN THE CENTRAL CROAT SAVA VALLEY

by

Ivan Crkvenčić

The central Croat Sava valley differs considerably from the adjacent parts of the valley in the west (the Zagreb region) and east (the Osijek region) and is rather a specific geographical unit.

By its geographical position it is the central part of the Danube — Sava transport zone of Yugoslavia, and the zone of the densest concentration of population and activity. Since the main railway line and the main road run through this zone (along with the navigable river Sava) it represents its principal transport artery.

Despite these facts the pace of socioeconomic development of this zone lags behind the adjacent regions of Zagreb and Osijek, which is the consequence of the relatively young social significance of this region, of the lack of a developed regional centre, and of the rather unfavourable natural conditions because of swampy terrain (which could be reclaimed by drainage).

In this paper the author analyses the results of the postwar socioeconomic transformation of the following elements:

- (1) the development degree of the daily commuting of the labour force,
- (2) the development of the principal employment centres, and
- (3) the tendencies of the present spatial differentiation of the region.